

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR
NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

ORSOVICS YVETTE

AZ ALSÓ TAGOZATOS ÉNEK-ZENE TANKÖNYVEK
MÓDSZERTANI FELÉPÍTÉSE, ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

Doktori (PhD) értekezés tézisei

TÉMAVEZETŐ:

GYÖRGYINÉ DR. KONCZ JUDIT, HABIL.

főiskolai tanár

BUDAPEST

2013

Tartalomjegyzék

BEVEZETŐ GONDOLATOK.....	3
1. A DOLGOZAT CÉLJA, TÉMÁJA	3
1.1 Hipotézisek.....	5
1.2. Kutatási stratégiák, kutatási módszerek.....	5
2. A DISSZERTÁCIÓ SZERKEZETE ÉS TARTALMI FELDOLGOZÁSÁNAK MENETE	6
2.1. Szakirodalmi áttekintés.....	6
2.2. Az ének-zene tantárgy tantervi változásainak és helyzetének bemutatása Magyarországon és a vizsgált országokban.....	9
2.3. Az empirikus feldolgozás menete, módszerei	9
3. A KUTATÁS EREDMÉNYEI, KÖVETKEZTETÉSEK.....	10
3.1. A tankönyvek tartalmi szempontú vizsgálatának eredményei	10
3.2. A tankönyvek pedagógiai–módszertani szempontú vizsgálatának eredményei	13
3.3. A tankönyvek könyvészeti szempontú elemzésének eredményei	15
4. TAPASZTALATOK, EREDMÉNYEK, A HIPOTÉZISEK KIÉRTÉKELÉSE	16
4.1 A téma kutatásának további lehetőségei	18
4.2. A szerzőnek a témával kapcsolatosan megjelent publikációi	19

BEVEZETŐ GONDOLATOK

„A zene az egyik speciális emberi kulturális kód, olyan nemzetközi kommunikációs eszköz, amely határok nélkül, szavak nélkül eljuthat bárhová és érthető lehet mindenki számára.”

(Antal-Lundström Ilona)

A zene varázshatalmáról számtalan legendát ismerünk: gondoljunk csak a pánsíp történetére, Orpheusz lantjának csodatévő erejére, vagy Vejnemőjnen énekére, lantjátékára. Ezeknek a történeteknek bizonyosan lehetett valóságalapjuk, hiszen tudományos kísérletek is bizonyítják a zene gyógyító erejét. Az emberrel párhuzamosan fejlődött a zene is, melynek meghatározó szerepe volt az egyes történelmi korszakokban. Alapul szolgált a korai kultúrák demokratikus nevelésében, jelen volt a vallásban, az oktatásban, a mindennapi életben és a szórakozásban egyaránt. Ismerete elengedhetetlen volt az általánosan művelt egyén számára, hittek annak jellemformáló, egészségfejlesztő és erkölcsi biztonságot nyújtó erejében.

A zene tehát fontos szerepet töltött be és tölt be ma is az ember életében, s a „zeneértés” elengedhetetlen feltétele az általános műveltségnek is. A zenetanulást sohasem késő elkezdni. Fontos, hogy elhivatott, jó szakemberek tanítsák a jövő generációját, melynek alapvető feltétele a megfelelő módszerek kiválasztása, valamint a készségek és képességek fejlesztését elősegítő és értéket képviselő segédeszközök léte.

1. A DOLGOZAT CÉLJA, TÉMÁJA

A dolgozat elsődleges célja négy ország (Magyarország, Szlovákia, Románia, Szerbia) magyar ének-zene tanterveinek elemzése, a tantervek által előírt tantárgyi követelményrendszer vizsgálata, valamint az első osztályos ismeretanyag több szempontú összehasonlító elemzése az aktuális tantervek és tankönyvek segítségével. A kutatás komplexitásához szükségesnek tartom a vizsgált országok magyar tannyelvű iskoláiban használt ének-zene tankönyvek, módszertani kézikönyvek és segédanyagok összegyűjtését és

vizsgálatát. A pedagógiai kutatás feladata a választott négy ország ének-zene tanterveinek összehasonlító elemzése, az első osztályos ének-zene tankönyveinek zenei anyagában, zenepedagógiai és módszertani felfogásában fellelhető azonosságok és különbségek kimutatása. A dolgozat gyakorlati oldalról arra vállalkozik, hogy egy konkrét szempontrendszer alapján részletesen bemutasson és elemezzen kilenc tankönyvet, melyek segítséget nyújthatnak a zenepedagógusoknak a tankönyvválasztásban, valamint a tankönyvek helyes és eredményes alkalmazásában.

Az első, bevezető fejezet a kutatási téma jelentőségét, aktualitását taglalja, foglalkozik a kutatás elméleti és gyakorlati megközelítésével, s megfogalmazza a disszertáció célját és a kutatás hipotéziseit.

A második fejezet a szakirodalmat alapul véve tárgyalja a tankönyv, tankönyvelemzés és tankönyvkutatás jelentőségét. A fogalomértelmezést követően részletesen foglalkozom a tankönyvelmélettel, a tankönyvkutatással kapcsolatos hazai és külföldi nézetekkel, a tankönyvelemzés kialakulásával, időszerűségével, módszereivel és a tankönyvelemzési modellekkel, melyek alapot nyújtottak a saját összehasonlító elemzési modell kidolgozásához. Emellett elméleti és gyakorlati síkon is megközelítem az ének-zene tankönyv, tankönyvcsalád és tankönyvsorozat fogalmak tárgykörét, foglalkozom a tankönyvi funkciókkal, tankönyvtípusokkal, s részletes betekintést nyújtok három, konkrét ének-zene tankönyvet összehasonlító elemzésbe.

A harmadik fejezet a magyarországi tantervek zenei vonatkozásait és változásait tárja fel, majd részletesen kitér a Nemzeti Alaptantervek művészetekkel, konkrétan az ének-zenével foglalkozó részeire. A magyarországi tantervek mellett bemutatásra kerül a három vizsgált külföldi ország alaptantere és az adott országok nemzetiségi oktatásában használt ének-zene tantervek felépítése és tartalma.

A negyedik fejezet a vizsgálati mintaként szolgáló, kilenc első osztályos énektankönyv összehasonlító elemzését tárgyalja a meghatározott szempontrendszer és modell alapján. A vizsgálati mintát képező tankönyveket elsődlegesen tartalmi szempontból vizsgáltam. Második szempont a tankönyvek pedagógiai–módszertani jellegének, s végül azok könyvészeti szempontjainak vizsgálata volt.

1.1 HIPOTÉZISEK

- 1) Feltételezzük, hogy a tantárgyi követelményeket különböző tartalommal és eltérő módon dolgozzák fel a használatban lévő ének-zene tankönyvek.
- 2) A magyar tanítási nyelvű, külföldön használatban lévő ének-zene tankönyvekben a tantervi követelmények eltérései ellenére tartalmi és módszertani hasonlóságok mutathatók ki.
- 3) Feltételezzük, hogy a jelenlegi ének-zene tankönyvek módszertani felépítése megfelel a legfrissebb módszertani követelményeknek, elvárásoknak.
- 4) A vizsgált tankönyvekben egyaránt fellelhetők tartalmi, módszertani azonosságok és eltérések. Ezeket a sajátosságokat az összehasonlító tankönyvelemzés módszerével vizsgálhatjuk.

1.2. KUTATÁSI STRATÉGIÁK, KUTATÁSI MÓDSZEREK

A kutatás stratégiája deduktív, hiszen dokumentumok, források, vagy felhalmozott tapasztalatok elemzésére vállalkozik. A vizsgálat alapjául a meghatározott szempontok szerint kiválasztott források szolgálnak. Elemzem és összehasonlítom az aktuális oktatási programokat, tanterveket, s a kiválasztott magyarországi és külföldi magyar tannyelvű, első osztályos ének-zene tankönyveket és az ezeket kiegészítő segédeszközöket. A disszertációs munka elsősorban a *tantervi-, vagy programértékelés* kutatási típusra épül, melynek célja, hogy értékelje egy adott tanterv, vagy esetleg taneszköze együttes hatékonyságát. A kutatásban a tantervek és tankönyvek összehasonlító elemzéséhez a *dokumentum- és tartomelemzés* módszerét, a tankönyvek külalakjának és illusztrációinak értékeléséhez az *egyéni szóbeli kikérdezés* módszerét, az összehasonlító elemzés adatainak és eredményeinek összesítéséhez pedig az *összehasonlító elemi vizsgálati módszert* alkalmaztam.

2. A DISSZERTÁCIÓ SZERKEZETE ÉS TARTALMI FELDOLGOZÁSÁNAK MENETE

2.1. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A dolgozat második fejezete a fogalomértelmezés és a szakirodalom feltérképezésére koncentrál. Elsősorban azokat az írásokat, megfogalmazásokat gyűjtöttem össze, amelyek a disszertáció központi fogalmának értelmezésével és megközelítésével foglalkoznak. A tankönyvvel, mint fogalommal kapcsolatos definíciókban sok azonosságra, de ugyanúgy különbségekre is bukkantam.

Az összegyűjtött definíciók mindegyike hangsúlyozza azt, hogy a tankönyv olyan könyv vagy nyomtatott dokumentum, amely az oktatási folyamat során ismeretek, információk átadására szolgál. A tágabb értelmezés már a tankönyvi tananyag és az adott tanterv kapcsolatára is utal, vagy hangsúlyoz valamilyen módszertani megközelítést, esetleg tankönyvi sajátosságot. A legfrissebb definíciókban arra vonatkozó utalásokat is találunk, melyek szerint a tankönyvek az egyre gyorsuló és fejlődő világunkban más, modernebb formában is létezhetnek. A szakirodalomból összegyűjtött írások alapul szolgáltak ahhoz, hogy az énektantárgy sajátosságait figyelembe véve megfogalmazzam saját definíciómat. A kutatás vizsgálati mintáját képező énektankönyvek értelmezésem szerint tehát olyan nyomtatásban megjelent munkáltató jellegű kiadványok, amelyek elsősorban tanulói segédeszközök, s konkrét ismeretanyagot dolgoznak fel az adott (jelen esetben 1.) évfolyamra vonatkozóan az előírt tantervek fényében. Didaktikai szempontból átgondolt, logikus felépítésűek és igazodnak a gyermekek életkori sajátosságaihoz. Kivitelezésük megfelelő, a tankönyvi illusztrációk főként didaktikai jellegűek, melyek segítik az ismeretek megértését és elsajátítását.

A fogalomértelmezést követően a tankönyvelmélet kialakulásával, a tankönyvkutatás történeti háttérével foglalkoztam. A tankönyvek jellegét és funkcióját az ének-zene tankönyvek aspektusából mutattam be. A szakirodalomból ismert tankönyvelemzési modellek és módszerek segítségemre

voltak saját kutatási modellem összeállításához, mely a következőképpen alakult:

1. A tankönyvek tartalmi elemzése:

a) A dalanyag vizsgálata

- i. Műfaji összetétel szempontjából (5 szempont)
- ii. Hangkészlet szempontjából (6 szempont)
- iii. A dalok tankönyvi megjelenítésének formái (4 szempont)
- iv. Kodály Zoltán zenepedagógiai műveinek jelenléte a vizsgált tankönyvekben

b) Zenei elemek vizsgálata

- i. A ritmuselemek jelenléte, módszertani feldolgozása és a tudatosításukhoz felhasznált zenei anyag összehasonlítása a vizsgált tankönyvekben
- ii. A dallami elemek jelenléte, módszertani feldolgozása és a tudatosításukhoz felhasznált zenei anyag összehasonlítása a vizsgált tankönyvekben

c) Zenehallgatási szemelvények vizsgálata (4 szempont)

2. A tankönyvek pedagógiai–módszertani elemzése:

a) Az éneklés, mint tevékenység elemzése

b) A mozgás és játék lehetőségeinek vizsgálata

c) Az írás-olvasási készség fejlesztési módjainak és lehetőségeinek vizsgálata

d) A többszólamúság vizsgálata (3 szempont)

e) A munkáltató jelleg vizsgálata (7 szempont)

3. A tankönyvek könyvészeti–technikai elemzése:

a) A tankönyvi illusztrációk és borítók vizsgálata (felmérés, 2 szempont)

b) A tankönyvek tipográfiai elemzése

c) A tankönyvek egyéb sajátosságai (6 szempont)

d) A tankönyvekhez szervesen hozzátartozó segédanyagok

Szintén szakirodalom segítségével igyekeztem meghatározni a jó tankönyv ismérveit, melyek közt fontos a tankönyvi nyelvezet és érthetőség mellett a külalak, a szemléletesség, a hitelesség, a motiváció, a játékosság,

az életkori sajátosságokhoz való alkalmazkodás, az illusztrációk módszertani jellege és a munkáltató jelleg.

Az elméleti, szakirodalmi megközelítés meghatározó egysége még a használatban lévő tankönyvekkel kapcsolatos tanulmányok, írások és recenziók összegyűjtése, melyek mennyiségi és minőségi volta segített a kutatási minta kiválasztásában. Kutatási mintánkat a következő tankönyvek képezik:

- 1) Fürediné Kovács Veronika: *Ének-zene I.*, Műszaki Könyvkiadó Kft., 2008 (FKV) - HU
- 2) Kaibinger Pál: *Ének-zene 1-2*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996 (KP) - HU
- 3) Kaszás Mária – Pappné Vencsellői Klára: *Ének-zene I*, Pedellus Tankönyvkiadó Kft., Debrecen, 2005 (KM-PVK) - HU
- 4) Krajcsné Kovács Judit: *Csodálatos zenevilág*, Dinasztia Kiadó, Budapest, 1999 (KKJ) - HU
- 5) Szerencsésné Kottász Zsuzsanna: *Művészetek, mesterségek*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003 (SKZ) - HU
- 6) Rápli Györgyi: *Ének-zene*, Konsept-H Könyvkiadó, Piliscsaba 2000 (RG) - HU
- 7) Orsovics Yvette: *Zenei nevelés az alapiskola 1. osztálya számára*, SPN – Mladé letá s.r.o., Bratislava, 2008 (OY) - SK
- 8) Tolnay Ilona: *Daloljunk együtt!* Zenekönyv az általános iskolák 1. osztálya számára, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2005 (TI) - SRB
- 9) Fórika Éva és mások: *Ének-zene 1.-2. osztály*, Tanári kézikönyv, Ábel Kiadó, Kolozsvár 2001 - RO

A fejezet végén táblázatban foglaltam össze a részletes elemzések alapját képező tankönyveket, illetve a forrásokból kimutatható tankönyvelemzési szempontokat.

2.2. AZ ÉNEK-ZENE TANTÁRGY TANTERVI VÁLTOZÁSAINAK ÉS HELYZETÉNEK BEMUTATÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS A VIZSGÁLT ORSZÁGOKBAN

A dolgozat harmadik fő fejezetében elsősorban az ének-zene tantárgy tantervben elfoglalt helyét és változásait dolgoztam fel az első jelentős tantervtől, a *Ratio Educationis*-tól kezdve. A fokozatosan változó iskolarendszerrel párhuzamosan alakultak és módosultak a tantervek is, s ezen belül változott a tantárgyak helye, jelentősége és tartalma. A fejezetben a tantervek bemutatása során főként az ének-zene tantárgyra fókuszáltam, s említést tettem az adott tantervekhez szervesen kapcsolódó tankönyvekről is. A Nemzeti Alaptantervek (1995, 2003, 2007, 2012) zenei vonatkozásait részletesen tárgyaltam, kihangsúlyozva az ének-zene tantárgy fejlesztési feladatait és részletes követelményeit.

A fejezet további része a vizsgált három ország (Szlovákia, Románia és Szerbia) állami oktatási programjával, valamint a nevezett országok kisebbségi oktatása (jelen esetben magyar) számára elfogadott és használatos ének-zene tanterveinek szerkezeti felépítésével és tartalmi vonatkozásaival foglalkozik. Táblázatban mutattam ki az egyes országok oktatási programja által meghatározott műveltségi területek és az ezekhez tartozó tantárgyak rendszerének szerkezetét, majd értelmeztem a kisebbségi oktatás számára elfogadott ének-zene tantárgy (zenei nevelés, zenekultúra) céljait, feladatait, valamint a tanterv szerkezetét és tartalmát. A fejezet végén táblázatban összesítettem a négy ország alaptanterveinek zenei vonatkozásait.

2.3. AZ EMPIRIKUS FELDOLGOZÁS MENETE, MÓDSZEREI

Az empirikus kutatást bemutató negyedik fejezet jellemzően az összehasonlító vizsgálati módszerre épül a meghatározott modell alapján. Az összehasonlító vizsgálat során három fő szempontrendszert vettem figyelembe.

Első vizsgálati szempont a tankönyvek tartalmi összehasonlító elemzése. Ezen belül kitértem a tankönyvek dalanyagának több szempontú vizsgálatára (a dalanyag műfaji tagoltsága, hangkészlet szerinti osztódás, s a da-

lok tankönyvi megjelenítésének formái). Ezt követően a tankönyvekben fellelhető zenei elemek (ritmikai és dallami elemek) megjelenését és módszertani megközelítését vizsgáltam, végül a tankönyvek által meghatározott zenehallgatási szemelvényeket összegeztem azok típusa, jellege és célja szerint.

A második vizsgálati szempont a tankönyvek pedagógiai–módszertani elemzése volt, mely során a készségfejlesztést (éneklés, mozgás, játék, írás-olvasás, többszólamúság, hangszerhasználat, munkáltatás), az életkori sajátosságokhoz való alkalmazkodást, a tanulás-, tanítás módszertani megoldásait, valamint a tanulási fázisok meglétét figyeltem.

A harmadik vizsgálati szempont a tankönyvek könyvészeti és technikai jellegű vizsgálata volt, mely során a kötés, a borító, a belső illusztráció, a használhatóság, az áttekinthetőség, az olvashatóság, a tipográfia és a tankönyvekhez kapcsolódó segédanyagok kaptak főbb szerepet. A vizsgálat eme fázisában az összehasonlító elemzés mellett az egyéni szóbeli kikérdezés módszerét alkalmaztam. A tankönyvek borítójának és belső illusztrációinak kiértékeléséhez véletlenszerűen tíz képzőművész-szakembert és tíz hat éves, első osztályt kezdő gyermeket kérdeztem. A pontozás tízes skálán történt. Az így kapott értékeket összegezve alakult ki egy bizonyos sorrend, melyet táblázatban és ábrán is megjelenítettem.

3. A KUTATÁS EREDMÉNYEI, KÖVETKEZTETÉSEK

3.1. A TANKÖNYVEK TARTALMI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

- 1) Az első vizsgálati szempont a tankönyvek tartalmának összehasonlító elemzésével foglalkozott. A tankönyvek tananyagának vizsgálata első-sorban a dalanyag több szempontú elemzésével indult. A dalanyag összegzését követően annak műfaji rendszereződését vizsgáltam és összegeztem.

A vizsgált tankönyvek legkevesebb 29, legtöbb 62 dalt tartalmaztak. A műfaji rendszerezés megállapításához öt kategóriát jelöltem meg (népi gyermekjáték, gyermekdal, népdal és jeles napok dalai, műdal, vala-

mint más népek dalai). A szerzők többségében a népi gyermekjátékok és gyermekdalok közül válogatták ki a megismerésre és elsajátításra szánt dalokat. A gyermekjátékok a vizsgált tankönyvek összesített dalanyagának 43%-át, míg a gyermekdalok annak 29%-át teszik ki. A műdalok már jóval kisebb arányban jelentek meg. Ez a dalanyag 15 %-át képezi. Legkevesebb példát a népdalokra és a más népek dalaira nyújtottak a tankönyvek. Ez a két kategória a teljes dalanyag 7, illetve 6 %-át teszi ki. A műfaji rendszereződés alapján megállapítható, hogy a tankönyvi dalanyag kiválasztásakor a szerzők figyelembe vették a gyermekek életkori sajátosságait, érdeklődési körét, és előtérbe helyezték a gyermekek ízlésvilágának fejlesztését. A dalok tankönyvi elhelyezése és megjelenése szervesen kötődik az aktuális ünnepekhez. Az összesített dalanyagból kimutattam a leggyakrabban előforduló dalok jegyzékét. Ez a 23 dal a kilenc tankönyv közül legalább ötben szerepel, s megfelelő alapot nyújthat akár egy alap-dalanyag összeállításához. A műfaji vizsgálat szerves részét képezte a Kodály-kompozíciók és az európaiság megjelenésének kimutatása. A vizsgált tankönyvek legalább egy, legfeljebb hat Kodály-dallamot tartalmaztak, melyek nagy része a *Kis emberek dalai* című kötetben megtalálható. Egy tankönyv kivételével a többi legalább egy, legfeljebb tizenegy olyan dallam került, mely a más népek kultúráját és dallamvilágát ismerteti meg a tanulókkal. A magyarországi tankönyvek esetében magyar fordításokat találtunk, míg a külföldi tankönyvek több esetben eredeti nyelven közölték a szóban forgó dalokat.

A tankönyvekben található dalokat hangkészletük szerint is vizsgáltam. A tankönyvek egyéni vizsgálata során egységességet véltem felfedezni, mely az összesítésben is kimutatható volt. Mivel legnagyobb százalékban népi gyermekjátékokat tartalmaztak a tankönyvek, így a hexachord hangkészlet is magasabb százalékot mutatott. A teljes dalanyag 33%-át képezi tehát a hexachord hangkészlet. Az első osztályos tanulók éneklési készségének fejlesztéséhez, hangterjedelmük fokozatos bővítéséhez és az új ismeretek elsajátításához szükséges zenei anyaghoz legoptimálisabban a két-, három-, négy-, és öt hangból álló dalok alkalmazhatók leginkább. Ezek majdnem azonos mértékben mutathatók ki a tankönyvekben. A teljes dalanyag 16%-át a két hangból álló, 17 %-át

a három hangból álló, 14%-át a négy hangból álló és 18%-át az öt hangból álló dalok képezik. A bővebb hangkészletű, illetve ambitusú dalok, amelyek már meghaladják az adott korcsoport hangi adottságait, csak elvétve vannak jelen a tankönyvekben. Ez csupán a teljes dalanyag 2 %-a. A hangkészlet és a dalok hangterjedelmének vizsgálatából is arra a következtetésre jutottam, hogy a választott zenei anyag megfelel az adott korosztálynak és követi a fokozatosság elvét.

A dalanyagot annak tankönyvi megjelenítése szempontjából is vizsgáltam, mely elsősorban a pedagógus munkáját segíti. Volt olyan tankönyv, amely a dalanyagot hiánytalanul, teljes kottaképpel közölte, volt viszont olyan is, amelyikben csak a dalanyag fele jelent meg ilyen komplex módon. Összesítve viszont kijelenthető, hogy a szerzők igyekeztek a lehető legtöbb dal teljes kottaképét megjeleníteni, mely az összesített zenei anyag 80%-át teszi ki. Gyakori volt még a dalok képi, vagy címként való megjelenítése is. Erre nyolc tankönyvben találtunk példákat, s ez a teljes dalanyag 14%-át képezi. Hiányos kottaképet csupán két tankönyvben találtam, míg a dalok szövegi megjelenítése mindössze egy tankönyvben fordult elő.

- 2) A tankönyvi tartalom vizsgálatának második szempontja a tankönyvekben megjelenő zenei elemek elemzése volt. A ritmikai és dallami elemek összevetését követően egyezés mutatkozott, miszerint a vizsgált tankönyvek egyaránt ugyanazon ritmikai elemeket (tá, ti-ti, szünet) javasolják megismerés és elsajátítás céljából. A dallami elemek esetében szintén jelentős mértékű volt az egyezés, hiszen a kilenc vizsgált tankönyv közül nyolcban azonos dallamhangok (szó-mi-la) jelentek meg. Egy tankönyv az említett három dallamhangot további kettővel (dó-re) bővítette. A zenei elemek módszertani feldolgozása minden tankönyvben megfelelőnek mondható. Átfedéseket tapasztaltam a zenei elemek levezetésére és bemutatására felhasznált zenei anyag terén is, melyet táblázatban összesítettem. Különbségek mutatkoztak viszont az új zenei elemek előkészítése, elsajátítása és gyakorlása terén.
- 3) Tartalmi szempontú vizsgálatunk harmadik részét a tankönyvekben megjelenő zenehallgatási szemelvények jellege és azok célkitűzése képezte. A vizsgálat során négy kategóriát különböztettem meg (dalok;

hangszerek vagy emberi hangok; zajok – zörejek; és klasszikus zeneművek). Egy tankönyv kivételével (KP) minden szerző több-kevesebb zenehallgatási anyagot javasolt. Egy adott tankönyvön belül legkevesebb 3, legtöbb 39 zenei részlet jelent meg. A zenehallgatásra szánt szemelvények főként tartalmi szempontból kapcsolódtak az adott tananyaghoz. A meghatározott kategóriák nem közvetítik azt, hogy a zenehallgatásra szánt művek vagy részletek milyen céllal kerültek bele az adott tankönyvekbe, de a szöveggörnyezet és a feladatok megfogalmazása nagyban segített ennek megállapításában. Majdnem azonos mértékben volt kimutatható a tudatos és az élményszerű zenehallgatás a vizsgált tankönyvekben. Az összesítést követően a tudatos zenehallgatásra szánt zenei részletek 55%-át, míg az élményszerű zenehallgatási anyag 45%-át képezte a teljes zenehallgatási szemelvénynek.

3.2. A TANKÖNYVEK PEDAGÓGIAI–MÓDSZERTANI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

A pedagógiai–módszertani vizsgálat többféle szempontra épült. Elemeztem az énekléssel kapcsolatos tevékenységformákat, a játék és mozgás adta lehetőségeket, az írás-olvasás fejlesztését szolgáló feladattípusokat, a tankönyvek által használt jelrendszereket, a többszólamúság kialakításának módjait, a hangszerhasználattal kapcsolatos feladatokat, illetve összesítettem a tankönyvek munkáltató feladattípusait.

Az összehasonlító elemzés kimutatta, hogy a vizsgált tankönyvek sokféle lehetőséget kínálnak az éneklésre, s az éneklés egyéb tevékenységekhez is szervesen kapcsolódik. Csupán két tankönyv foglalkozik a helyes éneklési szokások kialakításával, ami viszont nagyon fontos lenne az első osztályban. A dalanyag megválasztása mind hangkészlet, mind műfaj, mind pedig a gyermekek életkori sajátosságait figyelembe véve minden vizsgált tankönyv esetében megfelelő. A dalok hangfekvése néhány kivétellel szintén megfelel az adott korosztály hangig adottságainak. A hallás utáni daltanulás mellett helyenként más daltanítási módszerre is rábukkantam, mely főként a készségfejlesztést helyezi előtérbe (betűkotta, kottakép, kézjel).

A vizsgált tankönyvek kivétel nélkül igyekeztek megtartani a játékosság elvét, mely segít az iskolába való beilleszkedésben, felkelti a gyermekek

érdeklődését és élményhez juttatja őket. Túlnyomó többséget képviselnek a népi mozgásos játékok, melyek összesítve a dalanyag 44,3%-át képezik. A szerzők előszeretettel válogattak és javasoltak mozgásos, illetve párválasztó játékokat. A játék és mozgás lehetőségei megtalálhatók voltak az új zenei elemek előkészítése, elsajátítása és gyakorlása során, valamint az improvizációs feladatok végzésénél.

Az írás-olvasás megalapozására is sokféle lehetőséget kínálnak a tankönyvek. Tizenegyféle jelrendszertípust különböztettem meg, kezdve a rajzos ábráktól a szöveg térbeli elrendezésén keresztül a kottakép változatos megjelenítéséig. Az írásos feladatok főként az új zenei elemek írásmódjának elsajátítására és azok alkalmazására fókuszáltak.

A többszólamúság kialakítása is megkezdődik az első osztályban. A többszólamúság megalapozását szolgáló feladatok és lehetőségek összesítésére saját szempontrendszerrel állítottam össze. Megkülönböztettem a ritmust-ritmussal, a dallamot-ritmussal és dallamot-dallammal párosító kétszólamú lehetőségeket. Egy tankönyv kivételével (KP) minden vizsgált tankönyvben találtunk példákat mindhárom szempontra, bár arányaiban jelentős különbségekkel.

A pedagógiai-módszertani szempontú vizsgálat részét képezte a hangszerhasználat adta lehetőségek kimutatása is. Ezen belül a testhangszerek, ritmus- és dallamhangszerek megjelenését és azok alkalmazási módjait vettem nagytérbe. Jelentős eltéréseket tapasztaltam mind a felvonultatott hangszerek kapcsán, mind azok alkalmazását illetően. Összesen hat különféle hangszer jelent meg a vizsgált tankönyvekben. A legtöbb szerző a dob, a triangulumot és a cintányért részesítette előnyben. Jóval ritkábban találkozhatunk a csörgődobbal, a metallofonnal és a ritmuspálcákkal. Két külföldi tankönyvben (TI, FÉ) nem jelent meg egyetlen feladat és javaslat sem hangszerek alkalmazására, holott az adott ország tanterve ezt előírja.

A vizsgált tankönyvek mindegyike a munkáltató tankönyvek csoportjába tartozik. Az egyes feladattípusokat általában kis, lapszéli ikonok jelzik, melyek a gyermekek számára is megkönnyítik a megértést és a tankönyvben való eligazodást. A tankönyvek szerzői más-más szempontok szerint állították össze az egyes munkáltató jellegű feladatokat és azok megfogalmazását. A tevékenység jellegét tekintve a sokféle munkáltató feladatból kiindulva hét alapvető tevékenységtípust fogalmaztam meg, mely alapján

vizsgáltam a tankönyveket. Legmagasabb arányszámban jelentek meg a tankönyvekben az énekléssel, írással, rajzolással és az új zenei elemekkel kapcsolatos feladatok. Ennél jóval kevesebb volt a játék, a zenehallgatás és a hangszeres tevékenység.

3.3. A TANKÖNYVEK KÖNYVÉSZETI SZEMPONTÚ ELEMZÉSÉNEK EREDMÉNYEI

Harmadik fő vizsgálati szempontunk a tankönyvek könyvészeti és technikai jellegű elemzése volt. Vizsgálatunk alapját képezte a tankönyvek borítójának és illusztrációinak értékelése, a tankönyvek tipográfiai elemzése és egyes paramétereinek összehasonlítása, valamint a vizsgálati mintákhoz tartozó kiegészítő anyag összegyűjtése. A véletlenszerűen kiválasztott 10 gyermek és 10 szakember véleményének összesítéséből értékeltem a tankönyvek borítóját és belső illusztrációit. A felmérés menetét figyelve megállapítható volt, hogy a két csoport tagjai ugyan más szemszögből közelítették meg a problematikát, de a kapott eredmények ennek ellenére nagyban hasonlítottak egymáshoz. A tankönyvi borítók értékelése eltérő volt a két csoportnál, míg a tankönyvi illusztrációkat figyelve mindkét csoport összesített értékelése ugyanazt az eredményt hozta.

A tankönyveket összehasonlítottuk azok oldalszáma, tömege és beszerzési ára tekintetében is. Az oldalszám 35 és 92 között mozgott, a tankönyvek tömege pedig 156-301 gramm között ingadozott. A beszerzési árakat figyelembe véve nagyobb különbségek mutatkoztak, de ezek reális értelmezéséhez több körülményt is figyelembe kellett venni.

A vizsgálat kiterjedt még a tankönyvek tipográfiai jellemzőire, választ keresve azokra a kérdésekre, hogy a betűtípus, az esetleges kiemelés és a betűméret megválasztása megfelel-e az adott korosztálynak, és milyen célt szolgál.

Végül összesítettük a tankönyvekhez kapcsolódó és már megjelent segédanyagok sorát, mely gyakori szempont a tankönyvválasztásban. Hét tankönyvhöz készült tanmenet vagy módszertani útmutató, négy tankönyvhöz tartozik hangzóanyag, három tankönyv részeként megjelenik a dallamkirakó, és két tankönyv tartalmaz ritmuskártyákat.

4. TAPASZTALATOK, EREDMÉNYEK, A HIPOTÉZISEK KIÉRTÉKELÉSE

Az első feltevésünk igazolásához vagy cáfolásához szükséges volt elsősorban az ének-zene tantervek vizsgálata, valamint a vizsgálati minták tartalmi összehasonlító elemzése. A vizsgált hat magyarországi tankönyv esetében a hipotézis részben igazolódott be. A tantárgyi követelmények feldolgozásának tartalmi megközelítésében találtam átfedéseket, hasonlóságokat, főként a tankönyvekben elsajátításra javasolt zenei elemek tekintetében, a zenei elemek tanításához kapcsolt zenei anyag esetében, valamint a dalanyag műfaji és hangkészlet felosztására vonatkozóan. Szintén azonos az éneklést, mint tevékenységformát leginkább hangsúlyozó tankönyvi koncepció. Összességében viszont a tankönyvszerzők a tantervi követelményeket egyedi tartalommal töltötték meg, gondolok itt a tankönyvek dalanyagára és a zenehallgatási anyagra. A tantervi követelmények feldolgozási módjait vizsgálva is kimutathatóak különbségek akár az új ismeretek módszertani hármasságát illetően, valamint a tevékenységformák és munkáltató feladatok összeállításában.

A külföldi tankönyvek vizsgálata során csupán az előírt tantervi követelmények figyelembevételével adhatunk hiteles választ, hiszen a vizsgált országokban csupán egy-egy tankönyv létezik a magyar tanítási nyelvű ének-zene oktatáshoz. Az első hipotézis a külföldi tankönyvek tekintetében is csak részben igazolódott be. Az adott országok tanterveit áttanulmányozva kijelenthető ugyan, hogy a követelményrendszert a szerzők megfelelő módon dolgozták fel, de tartalmi szempontból hiányosságok mutatkoztak. A három külföldi tankönyv közül kettő (TI és FÉ) tankönyvében nem találunk egyetlen utalást sem hangszereken való játékra, holott mindkét ország tantervi követelményei közt kiemelt szerepet kap ez a fajta zenei tevékenység.

A második hipotézisünk értékeléséhez szintén szükséges a tantervek összehasonlítása. Az aktuális tantervekben egyaránt kimutathatók azonosságok és különbségek. Ez ugyanúgy érvényes a magyarországi és külföldi, valamint külföldi és külföldi tantervek közt is. A külföldi tantervek szerkezeti felépítése az adott ország normáihoz igazodik. A magyarországi tantervekhez viszonyítva főként abban nyújtanak többletet, hogy konkrét

énekes és zenehallgatási szemelvényeket is előírnak, melyek a tantervhez kapcsolódó tankönyvekben megtalálhatóak. Második feltevésünk tehát beigazolódott, mivel a tankönyvek összehasonlító elemzését követő összegzésben tartalmi és módszertani szempontból is nem csupán hasonlóságok, de egyezések is kimutathatók voltak.

Harmadik hipotézisünk igazolását vagy cáfolását a tankönyvek pedagógiai–módszertani vizsgálata alapozta meg. Ezen belül többféle szempontot vettem figyelembe. A tankönyvekben csaknem minden tevékenység az éneklésből indul ki. Feltevésünket igazolja még a zenei elemek elsajátításához szükséges módszertani lépések betartása is, hiszen minden tankönyvben kimutatható az előkészítés, tudatosítás és gyakorlás fázisa. Ki kell emelni a tankönyvek azon illusztrációit, magyarázatait, feladatait, egyéb eszközeit és segédanyagait, melyek szintúgy a megértést és elsajátítást hivatottak megalapozni. Pozitívan értékelhető a tankönyvek munkáltató jellege, mely nemcsak a készségfejlesztés meglapozását, hanem az ismeretek kellő elsajátítását és későbbi alkalmazását is szolgálja. Mind az egyes szempontok vizsgálatát követő összegzés, mind pedig a kiértékelés igazolja, hogy a jelenleg használható tankönyvek tartalmi, formai és koncepció-nális eltérésük ellenére módszertani és pedagógiai szempontból is megfelelnek a követelményeknek.

Az összehasonlító elemzés összegzése igazolja az utolsó feltevést, mely során rámutattam a kiválasztott és vizsgált tankönyvekben fellelhető tartalmi és módszertani azonosságokra, különbségekre. Egy konkrét tankönyv, tartalmi, pedagógiai–módszertani helyességét csupán átfogó elemzés támaszthatja alá. Úgyszintén több tankönyv összehasonlítása nyújthat alapot a feltett kérdések megválaszolására, a feltevések igazolására, esetleg cáfolására, vagy a tankönyv(ek) kiértékelésére. Az összehasonlító vizsgálat segít abban, hogy a jövő tankönyvszerzőinek kellő útmutatást nyújtson, de segít a pedagógusoknak is a könnyebb tankönyvválasztásban, vagy az adott tankönyv gördülékenyebb használatában.

4.1 A TÉMA KUTATÁSÁNAK TOVÁBBI LEHETŐSÉGEI

A tantervek vizsgálatánál főként a jelenlegi, aktuális tantervek összehasonlítását végeztem el. Részletes betekintést nyújtottam a magyarországi tantervekbe, s ezen belül az ének-zene tantárgy tantervi változásaiba. Ennek mintájára a vizsgált országokban is érdemes lenne feltérképezni az ének-zene tantárgy tantervi változásait és további lehetőségeit.

Az összehasonlító vizsgálat során hat magyarországi és négy külföldi tankönyvet elemeztem és dolgoztam fel. Tudvalévő, hogy Magyarországon jelenleg több mint tízféle ének-zene tankönyv létezik, ezért fontos lenne, és egy teljes önálló dolgozat alapját képezhetné ezen tankönyvek komplex összehasonlító elemzése, értékelése.

A vizsgálat során egyedi, saját szempontrendszerrel vettem alapul. A szempontok további kiegészítése (nyelvészeti vizsgálat, neveléstudományi vizsgálat, egyéb szempontok...) újabb információkat tárhatnának fel, és segítséget nyújthatnának a tankönyvszerzők és a tanítók számára.

Vizsgálati mintánkat csupán első osztályos tankönyvek képezték. A dolgozatban is utaltam arra, hogy a dalanyag több esetben átfedéseket mutat. Komplexebb képet nyújthatna a dalanyag, szerkezeti felépítés és módszertani megközelítés szempontjából az egyes tankönyvcsaládok alsó tagozatos tankönyveinek (1-4. osztály) összehasonlító elemzése.

Vizsgálatunk során kevés népdallal, műdallal, más népek dalaival és Kodály-kompozíciókkal találkoztunk az első osztályos tankönyvekben. Az alsó tagozat további évfolyamaiban, a gyermekek készségeinek és képességeinek fejlődésével párhuzamosan a dalanyag műfaji, hangkészletbeli arányai nagyobb eltéréseket mutathatnak, ami szintén egy önálló munka alapját képezheti.

Hatalmas lehetőséget kínál egy interjú feldolgozás a tankönyvszerzőkkel, mely értékes információkat kínálhat a tankönyvszerkesztéssel, írással és egyéb szempontokkal kapcsolatban. Dolgozatomban ez a fajta kutatás terjedelmi okok miatt nem jelent meg.

Érdekes összehasonlítási alapot kínálhatnak az éves tankönyvkiadással kapcsolatos statisztikai adatok, esetleg az egyes kiadók koncepciójának, munkájának és fejlesztési területeinek vizsgálata.

4.2. A SZERZŐNEK A TÉMÁVAL KAPCSOLATOSAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI

1. Tudományos monográfia (ABD): Daltanítási módszerek és gyakorlati lehetőségeik az alapiskola alsó tagozatán. 2010. In: Újítás és hagyomány a neveléstudományokban II. Ladislav Baráth. Nitra: UKF, 2010. ISBN 978-80-8094-668-5, 5-35. o.
2. Tudományos munka hazai recenzált tanulmánykötetben (AED): Zenés játék, játékos zene. 2011. In: Tudomány az oktatásért - oktatás a tudományért. Ildikó Pšenáková, Orsolya Hegedűs. Nitra. UKF, 2011. ISBN 978-80-8094-973-0, 179-184. o.
3. Publikált külföldi tudományos konferenciaanyag (AFC): A szlovákiai magyar tannyelvű alapiskolákban használatos alsó tagozatos ének-zene tankönyvek bemutatása. 2010. In: Kreativitás és innováció: XIII. Apácai-Napok – 2009 Nemzetközi Tudományos Konferencia. Győr: 2010, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó. ISBN 978-963-7287-24-4, 410-420. o.
4. Publikált hazai tudományos konferenciaanyag (AFD): A szlovákiai magyar tannyelvű alapiskolák számára készült új alsó tagozatos zenei nevelés tankönyvek koncepciójának rövid jellemzése. 2009. In: Képzés és gyakorlat II. Nitra. Ildikó Pšenáková, Ferenc Mező, Ildikó Viczayová. Nitra : UKF, 2009. ISBN 978-80-8094-512-1, 135-148. o.